

R E C E N Z J E I O M Ó W I E N I A

ROCZNIKI NAUK O RODZINIE
Tom 1(56) – 2009

Teresa Ewa O l e a r c z y k, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków: WAM 2007, ss. 291.

Dynamiczne przemiany społeczno-kulturowe w epoce ponowoczesności nie omijają także instytucji rodziny, oddziałując – często w sposób negatywny – na jej najsłabszych członków – dzieci i młodzież. W świecie nastawionym na wymianę informacji współczesny człowiek ma niespotykane dotychczas możliwości komunikacji za pomocą komunikatorów udostępnianych przez technologie informacyjne. Pomimo tego dostrzega się coraz większe poczucie osamotnienia oraz pojawiające się nowe formy sieroctwa dzieci i młodzieży. Z badań współczesnych psychologów wynika, iż dzisiejszy człowiek, żyjąc w globalnej wiosce, na uwięzi komunikacji wirtualnej, ma coraz mniej więzi interpersonalnych, przez co głębiej doświadcza osamotnienia. Zjawiska te wzmacnia nowa jakość relacji rodziców do dzieci. Z jednej strony podkreśla się coraz większe prawa dziecka, posunięte aż do absurdów prawnych, a z drugiej strony niejednokrotnie dziecko jest traktowane przez rodziców w kategoriach swego rodzaju inwestycji lub jako jedna z wielu wartości, którą mogą wybrać małżonkowie. Ponadto kryzys instytucji małżeńskiej (zwiększająca się liczba rozwodów, orzeczeń nieważności małżeństw w Kościele katolickim, coraz powszechniejsza praktyka małżeństw na próbę) ostatecznie prowadzi do kryzysów życia rodziny i jej niewydolności wychowawczej. To zaś z kolei ma bezpośrednie przełożenie na jakość życia dzieci i młodzieży. Świadczy o tym chociażby zwiększająca się liczba instytucji opiekuńczo-wychowawczych, których „klientami” są osierocone dzieci.

Powyższe zjawiska – osamotnienia i sieroctwa – od dawna są tematem naukowej refleksji pedagogów, psychologów i socjologów. Na gruncie rodzimym temat ten ponownie stał się przedmiotem naukowej refleksji, tym razem pedagoga – Teresy Ewy Olearczyk, w wydanej w 2007 roku w Krakowie przez Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy publikacji *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*. Autorka książki jest pracownikiem naukowym Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej w Krakowie (Katedra Pedagogiki Rodziny). W swoich dotychczasowych publikacjach podejmowała ona przede wszystkim zagadnienia dotyczące rodziny i praw dziecka (np. *Wychowawcze funkcjonowanie współczesnej rodziny*, *Prawa dziecka w praktyce życia społecznego*). Jest także dziennikarką telewizyjną i działaczką społeczną. Najnowsza książka Olearczyk pt. *Sieroctwo i osamotnienie* jest publikacją z zakresu pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej i socjologii rodziny. Należy na początku zaznaczyć, iż omawiane zjawiska autorka

ujmuje interdyscyplinarnie, przede wszystkim z punktu widzenia pedagogiczno-psychologicznego, socjologicznego i etyczno-teologicznego. Podjęła się próby ustalenia związków między środowiskiem rodzinnym a zjawiskiem osamotnienia i sieroctwa, przedstawienia nowych form sieroctwa, zbadania przyczyn powyższego stanu oraz wskazania na sposoby wspomaganie rodziny będącej w kryzysie (por. s. 13).

Recenzowana publikacja składa się z dwóch uzupełniających się części. W pierwszej z nich – „Współczesne teorie z zakresu problematyki rodziny oraz sieroctwa” – zawierającej trzy rozdziały, zostały omówione współczesne teorie i koncepcje dotyczące problematyki rodziny i sieroctwa społecznego (s. 13). W rozdziale pierwszym – „Rodzina jako podstawowa wartość świata społecznego” (s. 17-53) – autorka przedstawia rodzinę jako podstawową wartość życia społecznego. W tym celu zarysowała w ujęciu interdyscyplinarnym (przede wszystkim pedagogicznym, socjologicznym, psychologicznym i teologicznym) fenomen rodziny i opisała różne typologie współczesnej rodziny: rodzina pełna, rodzina niepełna, rodzina samotnej matki, rodzina zrekonstruowana i rodzina nieformalna – kohabitacja, konkubinaty.

W dalszych częściach pierwszego rozdziału czytelnik znajduje odpowiedzi na m.in. takie pytania: jakie znaczenie dla trwałości rodziny ma religijność jej członków, jakie czynniki – według badań socjologicznych i pedagogicznych – mają decydujący wpływ na trwałość małżeństwa, jaka jest zależność pomiędzy dezintegracją rodziny a poczuciem osamotnienia, jakie znaczenie ma środowisko rodzinne dla emocjonalnego i społecznego rozwoju dziecka. W ostatnim punkcie tego rozdziału odnajdujemy raczej wzmiankę niż dłuższy wywód na temat zależności pomiędzy genetyczną przynależnością do rodziców a tożsamością osobową dziecka. W podsumowaniu rozdziału Olearczyk stwierdza, iż „rodzina jest największym i najważniejszym kapitałem kulturowym społeczeństwa i Kościoła [...]”, zaś „kapitał społeczny istniejący w rodzinie jest konieczny dla emocjonalnego, moralnego oraz intelektualnego rozwoju dziecka” (s. 53).

W drugim rozdziale pierwszej części książki – „Stan i kondycja współczesnej rodziny” (s. 55-91) – autorka, odwołując się do różnych koncepcji i teorii życia społecznego oraz do wyników własnych badań empirycznych, przedstawia ogólne mechanizmy przemian we współczesnej rodzinie. Należą do nich m.in.: „niski poziom świadomości i ról (wczesna inicjacja i brak dojrzałości emocjonalnej i społecznej), wzrost liczby dzieci wymagających różnych form zastępczego wychowania (rodzicielstwo *drugiej szansy*), degradacja i deprecjacja wartości roli mężczyzny-ojca” (s. 64).

Zdaniem Olearczyk, w dokonujących się przemianach w środowisku rodzinnym można dostrzec zarówno skutki pozytywne, jak i negatywne. Do pozytywnych zalicza: wzrost rangi więzi osobowych w rodzinie, zdolności adaptacyjne rodziny do potrzeb społecznych, zmiany organizacji rodziny, stymulację rozwoju i podnoszący się poziom życia rodzin na wsi. Chociaż w układach życia rodzinnego akceptuje się miłość i pozytywną komunikację, to jednak w relacjach rodzinnych dostrzega się negatywne skutki dokonujących się przemian w rodzinie. Następuje osłabianie kontaktów rodzinnych, rozpada się wielopokoleniowość, obserwuje się nieobecność wychowawczą rodziców oraz zmniejszenie się poczucia odpowiedzialności za członków rodziny. Symptomy te – zdaniem Olearczyk – sprzyjają powstawaniu syndromu osamotnienia i sieroctwa.

Trzeci punkt drugiego rozdziału książki – „Rodzicielstwo zastępcze jako kompensacja niewydolności wychowawczej rodziny naturalnej” (s. 71-83) – ukazuje problemy wychowawcze, jakie rodzą się z faktu obecności dziecka w rodzinie zastępczej. Wzrastająca liczba rodzin zastępczych wskazuje na dwie strony tego zjawiska. Z jednej jest to zwiększająca się niewydolność wychowawcza rodziny biologicznej dziecka, z drugiej coraz większa wrażliwość społeczna małżeństw i rodzin decydujących się na wychowanie dzieci społecznie osieroconych. Różnego rodzaju dysfunkcje rodziny biologicznej rodzą potrzebę rodzicielstwa zastępczego. Rodzina zastępcza jest najlepszą z możliwych „protez” rodziny naturalnej, która przeważnie nie likwiduje świadomości sieroctwa i osamotnienia. Dziecko, funkcjonując w dwóch rzeczywistościach rodzinnych, przeżywa swego rodzaju dualizm wychowawczy, który szczególnie objawia się – zdaniem autorki – w poszukiwaniu tożsamości dziecka, jego niepokoju i poczuciu odrzucenia przez rodzinę biologiczną.

Czwarty punkt drugiego rozdziału omawianej pracy – „Osamotnienie dziecka jako skutek różnych form przemocy w rodzinie” (s. 83-91) – wskazuje na kolejne źródło poczucia osamotnienia dziecka, którym są różnorodne formy przemocy w rodzinie. Zostały tu przytoczone koncepcje wyjaśniające przyczyny i skutki przemocy: psychiatryczna, socjologiczna, społeczno-sytuacyjna, integracyjna, koncepcja teorii wymiany oraz koncepcja S. Forwarda.

W podsumowaniu drugiego rozdziału autorka krótko aplikuje treści wcześniej zaprezentowane do rodzimej rzeczywistości, uwzględniając dynamikę przemian zachodzących w polskiej rodzinie po roku 1989.

W trzecim rozdziale książki – „Osamotnienie i poczucie sieroctwa dzieci i młodzieży” (s. 93-115) – Olearczyk szeroko eksplikuje i doprecyzowuje kluczowe dla całej pracy terminy. W pierwszym punkcie czytelnik dowiaduje się o złożonej etiologii kształtowania się poczucia samotności i osamotnienia. Autorka, powołując się na bogatą literaturę przedmiotu z zakresu nauk podejmujących problem samotności i osamotnienia (socjologii, psychologii, filozofii i teologii), opisuje samotność fizyczną wynikającą z braku więzi z innymi, która z kolei może rodzić samotność psychiczną (osamotnienie) i moralną. W drugim i trzecim punkcie rozdziału znajdujemy kolejne uściślenia terminologiczne, np. wyjaśnienia, jak należy rozumieć stwierdzenie, iż osamotnienie jest elementem towarzyszącym sieroctwu, oraz jakie są uwarunkowania poczucia osamotnienia. Ten etap analizy samotności i osamotnienia można podsumować następującymi słowami autorki: „Samotność i osamotnienie to dwie formy, warstwy osierocenia, tak różne w przyczynach, tak podobne w skutkach, które mogą towarzyszyć na wszystkich etapach życia człowieka, nie tylko dziecka” (s. 98). W czwartym punkcie trzeciego rozdziału pracy zostały zaprezentowane różne rodzaje sieroctwa. Obok powszechnie znanych typów sieroctwa (sieroctwo naturalne pełne i półsieroctwo, sieroctwo emocjonalno-duchowe, sieroctwo społeczne) opisane są nowe jego formy: sieroctwo migracyjne, decyzyjne, sieroctwo jako stan ducha, sieroctwo utajone (dzieci ulicy) oraz sieroctwo wynikające z braku identyfikacji z własną płcią.

Druga część recenzowanej książki – „Osamotnienie i sieroctwo w świetle badań” – zawiera kolejnych pięć rozdziałów, numerowych w sposób ciągły. W rozdziale czwartym – „Metodologia badań własnych” (s. 119-133) – przedstawione zostały

założenia metodologiczne badań własnych: przedmiot i cele badań, problemy badawcze, zmienne i wskaźniki, metody, techniki i narzędzia badań (sondaż diagnostyczny – ankiety autorskie, uzupełnione wywiadem i obserwacją), teren badań (Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Trzebini), socjologiczna charakterystyka badań (badania przeprowadzono w latach 2003-2005 wśród 220 wychowanków (w wieku 16-21 lat) Ośrodka Wychowawczego Ochotniczych Hufców Pracy w Trzebini; w trakcie badań autorka odwiedziła także domy rodzinne badanych), przebieg badań (etapy i kierunki badań – opis i weryfikacja aktualnego stanu wiedzy o sieroctwie oraz opracowanie na podstawie badań diagnostyczno-eksploracyjnych profilaktyki zapobiegającej rozbiciu więzi w rodzinie).

W piątym rozdziale pracy – „Przyczyny powstawania syndromu poczucia osamotnienia i sieroctwa w rodzinie” (s. 135-169) – zostały przedstawione wyniki badań własnych, obrazujące status społeczny rodzin badanej młodzieży. Autorka wskazała też na okoliczności powstawania syndromu poczucia osamotnienia i sieroctwa w rodzinie. Zebrane badania i ich analiza pozwoliły na ukazanie wielu czynników (zewnątrz- i wewnątrzrodzinnych), które warunkują funkcjonowanie rodziny i powstawanie syndromu sieroctwa i osamotnienia. Ponad połowa badanej młodzieży przeżywa osamotnienie jako brak osób, przez które czuje się kochana, oraz brak okazywania uczuć (por. s. 152-153). Główne czynniki rodzące syndrom osamotnienia i sieroctwa (w świetle badań Olearczyk) mają przede wszystkim charakter biologiczny, socjologiczny, psychologiczny; ważne są też czynniki o charakterze ekonomicznym oraz wynikające z decyzji sądów orzekających pozbawienia praw rodzicielskich lub decyzji matki – akt zrzeczenia się dziecka. Czynnikiem powstawania syndromu osamotnienia i sieroctwa mającym podłoże emocjonalne autorka poświęciła więcej uwagi. Z materiału badawczego zostały wyodrębnione następujące aspekty czynników emocjonalnych: więzi emocjonalne młodzieży (w badanych rodzinach), rozumienie osamotnienia oraz odczucia i skutki osamotnienia, poziom zaufania do członków rodziny, rówieśników i nauczycieli. Podsumowując wyniki analiz, Olearczyk wskazała na obecność w badanych rodzinach dziewięciu podstawowych czynników warunkujących współczesne sieroctwo. Są to m.in.: osłabienie i brak więzi emocjonalnej pomiędzy rodzicami a dziećmi, brak czasu dla dziecka, rozpad rodziny, dezorganizacja życia rodziny i występujące patologie, czynniki o charakterze decyzyjnym (por. s. 168-169).

Szósty rozdział książki – „Nieprawidłowe funkcjonowanie rodziny prowadzące do wychowawczego i życiowego wyalienowania dziecka” (s. 171-202) – przedstawia dalsze wyniki analizy empirycznej czynników wpływających na poczucie osamotnienia i sieroctwa w badanych rodzinach. Autorka zapoznaje czytelnika z nieprawidłowościami zaburzającymi funkcjonowanie rodziny, a także omawia skutki niewydolności wychowawczej rodziny. W diagnozowanych rodzinach została ona zdefiniowana jako stan, „w którym rodzina z różnych przyczyn nie rozwiązuje sama swoich problemów, nie panuje nad sytuacją wychowawczą, ekonomiczną i życiową [...], to także styl i sposób życia rodziny” (s. 176). Niewydolność wychowawcza – zdaniem Olearczyk – jest jedną z głównych przyczyn warunkujących sieroctwo. Szczególne postaci niewydolności wychowawczej to niemoc i niechęć wychowawcza. Pierwsza wynika z przeszkód socjopsychicznych, często niezależnych od woli rodzica. Druga

zaś ma kontekst wolicjonalny. Innym objawem dysfunkcji wychowawczej rodziny jest powstawanie tzw. próżni wychowawczej, która rodzi „samotne wyspy”, na których „gromadzą się samotne dzieci, powstaje młody *samotny tłum* dzieci ulicy czy osiedla” (s. 189). Kolejną sytuacją powodującą poczucie osamotnienia i sieroctwa w rodzinie jest nieobecność wychowawcza jednego z rodziców, szczególnie negatywne skutki wychowawcze nieobecności ojca w rodzinie (por. s. 193-197). Powyższą diagnozę uwiarygodnia chociażby jedna z wielu wypowiedzi badanej młodzieży, które przytacza autorka: „Nigdy nie znałem swojego ojca, nie wiem, kim był, skąd się wziął i czy on w ogóle wie o moim istnieniu. Nie wiem, czy jestem dzieckiem z przypadku, konieczności, czy wyboru. Wiem jedno, że ja wcale nie jestem ważny, jestem, bo jestem, i tyle, jednak chciałbym wiedzieć, jaki jest mój ojciec, jego rodzina, czy mam dziadków. To wielka krzywda dla dziecka (s. 196)”. Rozdział zamykają dwa punkty mówiące o osamotnieniu towarzyszącemu sieroctwu społecznemu i o zachowaniach destrukcyjnych młodzieży wynikających z poczucia osamotnienia.

Treść rozdziału siódmego – „Rzeczywistość wychowawcza badanej młodzieży” (s. 203-222) – jest zawarta w dwóch punktach. W pierwszym autorka ukazuje środowisko wychowawczo-socjalizacyjne diagnozowanej młodzieży. Zostało ono opisane w następujących kategoriach: więzi międzyosobowe, braki w zaspokajaniu potrzeb, wartości deklarowane przez młodzież, wiara w możliwość osiągnięcia sukcesu, czynniki determinujące plany życiowe, oczekiwania od przyszłego partnera, obawy związane z życiem rodzinnym. Badana młodzież wskazuje na silne więzi emocjonalne, zwłaszcza z matką. Mimo to w trudnych sytuacjach większego wsparcia oczekuje od przyjaciół czy kolegów. Wśród głównych czynników zaburzających funkcjonowanie rodziny młodzież wymienia braki w relacjach emocjonalnych i społecznych oraz braki w zaspokajaniu potrzeb materialnych. Warto jednakże zaznaczyć, że pieniądze zajmują ostatnie miejsce wśród niezaspokojonych potrzeb w rodzinie. Ambivalentność to główna cecha badanej młodzieży przy określaniu planów życiowych. Mimo świadomości badanych, iż mają wpływ na swoją przyszłość, wielu deklaruje jednak chęć powtórzenia życia rodziców, licząc na zasiłki i pomoc społeczną.

Punkt drugi siódmego rozdziału pracy nie odnosi się do badań własnych autorki, ale przedstawia – w oparciu o literaturę przedmiotu – współczesne zagrożenia sieroctwa płynące z nowych „technologii” rodzicielstwa. T. Olearczyk ukazała nowe źródła sieroctwa, np. zjawisko potencjalnych sierot reprogenetycznych, już istniejący problem dzieci zrodzonych z zapłodnienia *in vitro* czy też dzieci zrodzonych z zapłodnienia *post mortem* (z nasienia zmarłego mężczyzny), poza aktem poczęcia w małżeństwie.

Ostatni, ósmy rozdział pracy – „Profilaktyka i działania naprawcze” (s. 223-239) – ma charakter podsumowujący. Autorka wskazuje na profilaktyczne oraz naprawcze działania wobec rodzin w celu zmniejszenia i niwelowania poczucia osamotnienia i sieroctwa wśród dzieci i młodzieży. Z wielu inicjatyw już podejmowanych przez różne instytucje wychowawcze warte zauważenia są opisane przez autorkę działania w zakresie poradnictwa rodzinnego i terapii rodziny. Funkcjonujące w Polsce poradnie rodzinne skupiające się na działalności społeczno-zdrowotnej, jak i społeczno-psychologiczno-pedagogicznej powinny być wspierane – zdaniem Olearczyk – przez „Akademię Życia Rodzinnego” albo „Akademię dla Rodziców”. W założeniu autorki

działalność tych instytucji byłaby adresowana do rodzin, które „chcą prześledzić proces rozwoju dziecka na wszystkich jego etapach, nauczyć się umiejętności zabawy z dzieckiem, dialogu, umiejętności słuchania, wspierania swojego dziecka [...] oraz do rodzin wymagających wsparcia pedagogicznego, gdyż nie radzą sobie w rozwiązywaniu problemów poszczególnych okresów rozwojowych dziecka wynikających ze specyfiki rozwoju, braku umiejętności postępowania” (s. 233). Wśród innych postulatów autorka zwraca uwagę na konieczność prowadzenia poradnictwa dla rodzin zastępczych oraz uzupełnienia obecnych lekcji szkolnych przygotowania do życia w rodzinie dodatkowymi zajęciami w „Akademii Życia Rodzinnego”. Zarówno w poradnictwie rodzinnym, jak i w terapii rodzin Olearczyk postuluje oparcie się na teorii systemowego rozumienia rodziny – „[...] rodzina postrzegana jako system psychospołeczny, zorganizowana całość, składa się z określonych ogniw (komórek, części), których członkowie uwikłani są nieustannie w różnorodne interakcje. Wyłączenie jednego elementu zaburza funkcjonowanie całego systemu” (s. 236).

Podsumowując w „Zakończeniu” całość dotychczasowych rozważań na temat osamotnienia i sieroctwa, autorka stwierdza, iż jest świadoma, że jej praca nie daje w pełni wyczerpującej odpowiedzi na pytanie „jak ustrzec dziecko przed osamotnieniem w rodzinie”. Sama wyznacza perspektywę dalszych badań w podjętej tematyce dwukierunkowo: zbadanie sytuacji wychowawczej współczesnej rodziny oraz roli mediów w wychowawczej funkcji rodziny. Ponadto formułuje wiele szczegółowych pytań związanych z głównym problemem recenzowanej pracy, które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań. Książka zawiera bogatą (szesnastostronicową) bibliografię polską i zagraniczną, przede wszystkim z zakresu pedagogiki, psychologii, socjologii i teologii. Aneksy obejmują m.in. wykaz ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w Polsce oraz narzędzia badawcze autorstwa Olearczyk: kwestionariusz wywiadu z rodzicami i kwestionariusz wywiadu z młodzieżą.

Treść i struktura recenzowanej pracy zasadniczo jest spójna i logiczna. Jednakże podczas lektury tej interesującej książki pojawiały się pewne pytania i wątpliwości. Czytelnik w pierwszym rozdziale pracy zapoznaje się z treściami powszechnie znanymi, co czasami budzi pewien niedosyt poznawczy. Taką zawartość treściową rozdziału może jednak usprawiedliwić jego wprowadzający charakter.

Przy lekturze pierwszego punktu drugiego rozdziału książki ma się wrażenie dosyć chaotycznego opisu stanu i kondycji współczesnej rodziny. Nie bardzo wiadomo, czy autorka chce opisać – co wydaje się logiczne – polską rodzinę czy rodzinę w ogóle. Tezy i dane o charakterze ogólnym przeplata bowiem z opisem stanu i przemian w polskiej rodzinie. Wydaje się, iż należałoby tutaj skoncentrować się przede wszystkim na przemianach w polskiej rodzinie na tle przemian w instytucji rodziny w szerokim kontekście przemian społeczno-kulturowych w Europie i w świecie.

Trzeci rozdział pracy został zakończony szeregiem pytań, zawieszonych niejako w próżni. Czytelnik nie wie, czy będą one przedmiotem poszukiwań w kolejnych rozdziałach książki. Nie wiadomo też, jaki jest cel nagromadzenia tak wielu poważnych pytań (autorka o tym nie informuje).

Pewne pytania o charakterze metodologicznym budzi także drugi punkt rozdziału siódmego. Mianowicie, dlaczego w tej części pracy, zawierającej wyniki badań

własnych, znalazły się dane statystyczne i opracowania innych autorów? Treści w tym miejscu przedstawione wiążą się z tematem głównym publikacji – osamotnieniem i sieroctwem – ale przytoczone problemy nie występowały jednak w grupie młodzieży badanej przez autorkę.

W ósmym rozdziale pracy T. Olearczyk opisuje przede wszystkim stan faktyczny w zakresie profilaktyki i działań naprawczych wobec rodzin. Rodzi się pytanie, czy niezasadne byłoby uzupełnienie zaproponowanych przez autorkę konkretnych działań profilaktycznych i naprawczych – w kontekście podjętego w książce zagadnienia – w oparciu o systemowe ujęcie rodziny? Co prawda, mówi się o tym, ale wydaje się, że rozszerzenie zagadnienia byłoby niezwykle cenne dla praktyki opiekuńczo-wychowawczej.

Mimo wspomnianych wyżej wątpliwości i pytań książka T. Olearczyk nie traci na swojej merytoryczności. Wydaje się dobrym źródłem wielu treści dotyczących problematyki współczesnej rodziny, jej zadań i problemów wychowawczych oraz zapoznania się z zagadnieniem osamotnienia i sieroctwa. Po książkę z pewnością sięgną osoby zajmujące się w praktyce zawodowej pracą z dziećmi, młodzieżą i rodzinami oraz studenci i pracownicy naukowcy studiujący kondycję współczesnej polskiej rodziny. Zaznaczmy na koniec, iż podjęty w recenzowanej książce problem staje się coraz bardziej powszechnym doświadczeniem. Samotność, osamotnienie i sieroctwo dotyczą nie tylko dzieci i młodzież, ale człowieka w każdym wieku. Żyjemy w globalnej wiosce otoczonej cyberprzestrzenią, która z jednej strony niesie ludziom wiele informacji i kontaktów, a z drugiej zamyka człowieka w jego własnym świecie osamotnienia i sieroctwa.

Miroslaw Chmielewski CSsR

Wyższe Seminarium Duchowne Redemptorystów w Tuchowie

Manu K e i r s e, *Życie z chorobą. Przewodnik dla pacjenta, rodziny oraz osób zajmujących się zawodowo udzielaniem im pomocy*, Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne „Polwen” 2007, ss. 379.

Choroba jest wpisana w ludzkie życie. Chorują niemowlęta, dzieci, ludzie w sile wieku i starsi. W każdym momencie życia spotykamy się więc z chorobą innych lub doświadczamy jej osobiście. Do jednych chorób się przyzwyczajamy, gdyż dotyczą każdego człowieka w okresie rozwojowym, z innymi się oswajamy, jedne budzą lęk, inne wywołują panikę, a z niektórymi uczymy się żyć, gdyż z czasem stają się elementem naszego życia. Są i takie, które zapowiadają kres naszego istnienia.

Przeżywanie choroby przez daną osobę jest zawsze indywidualne i niepowtarzalne. Różne są także reakcje na chorobę osób bliskich, rodziny czy przyjaciół. Łatwiej jednak radzimy sobie z nią, gdy mamy odpowiednią wiedzę. Prezentowana książka